

POLEMICI CORDIALE

Foucault și ordinea lucrurilor

ADRIAN NIȚĂ

Una din cele mai celebre lucrări ale lui Foucault, *Cuvintele și lucrurile* (Gallimard, 1966, traducere în limba română de Bogdan Ghiu și Mircea Vasilescu, RAO, 2008), are ca punct de plecare un text de Borges. Este vorba de o clasificare a animalelor care ar fi apărut într-o enciclopedie chineză. Aflăm de acolo că animalele se împart în: a) animale ce aparțin Împăratului, b) îmbălsămate, c) îmblinzite, d) porci de lapte, e) sirene, f) animale fabuloase, g) cîini în libertate, h) incluse în prezenta clasificare, i) care se agită ca nebunii, j) nenumărate, k) desenate cu o pensulă fină, l) et caetera, m) care tocmai au spart urciorul, n) care de departe par muște. După ce ne revenim din uluială (și din veselie), realizăm că această clasificare arată relația profundă care există între lucruri și cuvinte. S-ar părea că lucrurile impun o anumită ordine pe care apoi cuvintele vin să o refacă întocmai prin ordinea lor în cadrul unui discurs.

Această arheologie a științelor umane efectuată de Foucault în *Cuvintele și lucrurile* arată că modernitatea nu este atât de liniară precum s-ar părea la o privire superficială. Între perioada de început a modernității (secolul XVII) și perioada în care ne aflăm se poate pune în evidență o importantă ruptură apărută la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. Dacă epistema clasică se bazează pe o coerență clară între teoria reprezentării și teoriile limbajului, ale ordinii naturale, reflecțiile cu privire la bogăție și valori, în pragul secolului al XIX-lea configurația clasică dispăre. Teoria reprezentării dispăre ca fundament al tuturor ordinilor posibile, limbajul ca tablou (imagine) a lucrurilor se face nevăzut, analiza schimburilor economice face loc studiului producției, analiza organismului o ia înaintea cercetării caracterelor taxonomice. Dar cea mai importantă schimbare apare în relație cu omul: omul nu constituie nimic mai mult decât o ruptură în ordinea lucrurilor, o configurație desenată prin noua dispunere pe care omul însuși a dobîndit-o în interiorul cunoașterii. Nu ne vom mira deci că Foucault susține că această configurație va dispărea de îndată ce-și va găsi o formă nouă.

Analiza lui Foucault se desfășoară pe mai multe planuri, cele mai importante fiind: analiza reprezentării, gramatica generală, istoria naturală, reflecția asupra bogățiilor și comerțului. Se arată cum epistema clasică își ordona lucrurile prin intermediul discursului, tabloului și al schimburilor. Este magistral prezentată pictura *Însoțitoarele*, de Velasquez, în care Foucault vede un fel de reprezentare a reprezentării clasice, o redefinire a spațiului pe care aceasta o deschide. Prin lipsa obiectului principal din tablou (cuplul regal), totodată subiect, reprezentarea are meritul de a pune în lumină tocmai dispariția a ceea

ce o întemeiază, adică a aceluia cu care se aseamănă și a celui în ochii căruia ea nu este decât asemănare. Prin eliberarea subiectului, reprezentarea ni se înfățișează ca o pură reprezentare (p. 68).

Arheologia desfășurată la nivelul limbajului arată rolul jucat de scriptural în secolul XVI și XVII, practic limbajul devenind de acum înainte ceva scris, materializat, devine palpabil, concret, un fel de lucru între lucruri. Inventarea și răspîndirea tiparului, pătrunderea manuscriselor orientale în întreaga Europă, apariția unei literaturi care nu mai era făcută pentru voce sau pentru reprezentare, prioritatea acordată interpretării textelor religioase față de tradiția Bisericii etc., reprezintă alte dovezi ale domniei scripturalului în lumea occidentală (pp. 94-95).

Ruptura produsă în primii ani ai secolului XIX este evidențiată prin compararea arheologică a acestei stări de lucruri cu starea lucrurilor din ultimii ani ai secolului XVIII. Astfel, în jurul anilor 1795-1800, bogățiile, speciile naturii și cuvintele continuă să fie ceea ce erau în perioada clasică: reprezentări al căror rol era acela de a desemna reprezentări, de a le analiza, de a le compune și descompune pentru a face să izvorască în ele, odată cu identitățile și diferențele, principiul general al ordinii. În schimb, în primii ani ai secolului al XIX-lea arheologia cunoașterii arată cum bogățiile, clasele și cuvintele dobîndesc un mod de a fi ce nu mai e compatibil cu cel al reprezentării. Acum se modifică configurația pozitivităților, modul în care elementele reprezentative funcționează unele în raport cu altele, felul în care ele își îndeplinesc rolul de desemnare și de articulare. Se trece astfel, în această perioadă, la filologie, biologie și economie politică (pp. 304-306).

Arheologia științelor umane pune în evidență un fapt deosebit de important cu privire la om: omul nu este nici cea mai veche și nici cea mai constantă problemă pe care și-a pus-o cunoașterea umană. Omul este invenția recentă a culturii europene ce începe odată cu secolul XVI. Cum epistema modernă, făcută la sfârșitul secolului XVIII și care servește drept sol pozitiv pentru cunoaștere, aceea care a constituit singularul mod de a fi al omului și posibilitatea de a-l cunoaște în

mod empiric, este legată de dispariția discursului, de alunecarea limbajului pe latura obiectivității și de reapariția multiplicată a acesteia, este evident că destinul omului trebuie văzut în această lumină crepusculară.

Această dispariție a omului asemenea unui chip desenat pe nisip la marginea mării arată câteva posibile chei de lectură ale lucrării lui Foucault. O primă interconectare există cu ideile lui Nietzsche, adică situarea pe o linie promovată de filosofii postmoderni, ce pun accent pe ruptura cu o serie de idei proprii modernismului (și filosofiei iluministe). Umanismul degajat (după unii comentatori, antiumanismul) de aceste pagini este în răspăr cu ideile lui Sartre (ale lui Marx și, în general, cu cele ale stîngii intelectuale europene a anilor 60) cu privire la felul în care este conceput omul, libertatea, sensul vieții și alte probleme filosofice fundamentale. În fine, deși, poate, nu în ultimul rînd, cheia structuralistă este vizibilă în dauna faptului că Foucault a declarat deseori că nu este și nu a fost vreodată structuralist.

Să explice aceste filiații succesul fulminant al cărții (primul tiraj, de 3000 de exemplare, s-a epuizat într-o săptămînă; 800 de exemplare din al doilea tiraj, din iulie 1966, tot într-o săptămînă; iar cele 5000 de exemplare ale următorului, în opt săptămîni)? Probabil că un răspuns tranșant este greu de adus, căci lucrarea lui Foucault face parte dintr-o categorie specială de scriitură. Ușoară de citit, dar greu de înțeles, plăcută prin stilul și varietatea ideilor, dar foarte greu de văzut miza acestora. Probabil că pentru cititorul din România partea a doua a acestor calificative s-a dovedit mai importantă decât prima, căci lucrarea a trecut aproape neobservată. Vom încheia, odată cu Bogdan Ghiu, ce semnează postfața, cu ideea că lucrarea lui Foucault, prinsă în istorie și autoare de istorie, este scutită la noi de indignările umaniste ideologice de care a avut parte la apariția sa, în 1966, în Franța, tocmai datorită marginalizării și întîrzierii în care a fost împinsă cultura română. Cu toate acestea, lectura celebrei lucrări a lui Foucault este un important test de actualitate chiar și pentru noi, cititorii săi întîrziți.

Centrul Cultural pentru UNESCO „Nicolae Bălcescu“, București „Sylvia“, regia: Alexandru Jitea